

'Cursorische' lectuur

De ruimte van Sokolov

(Leon de Winter)

Chris Cuyves

Een boek dat vlot leest, bij veel van mijn leerlingen (zesdejaars ASO) in de smaak valt en dat bovendien ook nog 'gelaagd' kan worden genoemd omdat er onder de oppervlakte heel wat meer te ontdekken is dan je op het eerste zicht zou denken, zo'n boek is **De ruimte van Sokolov** van Leon de Winter (verder DRVS). Ik weet het: er is nóg betere Literatuur, maar die is niet altijd even toegankelijk voor de leerlingen en bevat hen niet altijd even goed. Bovendien is DRVS wat je zou kunnen noemen een roman met postmoderne trekken. En het postmodernisme als 'stroming' en tijdsgeslacht even in de klas halen, dat is meegenomen.

In wat volgt heb ik het kort over het postmoderne karakter van DRVS om daarna over te gaan tot het voorstellen van hoe rond het boek kan worden gewerkt. De uitleg over het postmoderne karakter is overigens niet echt noodzakelijk om het boek te begrijpen of ermee te werken in de klas. Maar vooraf vat ik het verhaal voor u samen.

ren wordt verder de tegenstelling tussen het moralisme van de scrupuleuze Sokolov en het amoreel pragmatisme van Lev in de verf gezet. Zich voortdurend verzettend tegen dat pragmatisme en de principeloosheid van Lev gaat Sokolov nochtans meer en meer op hem gelijken tot hij aan het einde als het ware overgaat in zijn tegenpool.

Het verhaal

Sokolov is een ruimtevaartdeskundige die na een ongeluk met één van zijn tuigen in ongenade valt in de Sovjetunie. Hij wijkt uit naar Israël waar hij aanvankelijk in de drank en de goot terechtkomt. Tot zijn oude vriend en tegenpool/spiegelbeeld Lev hem komt redden met een voorstel om met hem in zaken te gaan, die niet altijd even zuiver op de graat blijken te zijn. Op allerlei manie-

Postmodernisme

Ik waag me er niet aan een begrip als postmodernisme in de literatuur in enkele zinnen te omschrijven. Ik laat dat liever aan Hugo Bousset over:

"Bij de 'postmoderne' schrijver leeft (...) het besef dat het radicaal onmogelijk is om algemeen geldende uitspraken te doen over 'de werkelijkheid' en dat hij alle reden heeft om aan het statuut van die 'werkelijkheid' te

twijfelen. Globale verklaringen voor de (on)zin van het bestaan, grote maatschappelijke ideologieën, volgehouden zoektochten naar de eigen identiteit... het is aan het relaterende, fragmentaire postmoderne denken niet besteed. De schrijver is zijn meesterstem kwijt, stelt zich vragen over de kloof tussen de werkelijkheid en de taal die eraan zou moeten refereren, problematiseert zijn schrijverschap en weet dat zijn boeken ten hoogste de echo's kunnen zijn van de bibliotheek waarin hij zit te schrijven." (Bousset, 1994)

Verder is ook nog karakteristiek dat in postmoderne romans literatuur met grote L nogal eens wordt vermengd met triviaalliteratuur. Wie over postmoderne literatuur en over het begrip postmodernisme in het algemeen meer informatie wil, verwijst ik naar de publikaties in de bibliografie.

DE POSTMODERNE TREKKEN VAN DRVS

Niet alle hierboven genoemde kenmerken zijn terug te vinden in DRVS. Ik behandel hieronder schematisch degene die wel voorkomen.

1. Relativiteit van ideologieën en waardenstelsels

'Ze kwamen allebei uit een bevlogen ideologisch gezin, en allebei hadden ze het geloof van hun ouders afstandelijk gadeslagen.' (167)

Zowel Sokolov als Lev hebben inderdaad afstand genomen van het 'grote verhaal', het marxisme, het communisme waaraan hun ouders nog vasthielden en waarin ze zijn opgegroeid. Geen van beiden hebben wezenlijk behoefte aan een sluitend wereldbeeld als de ideologie van hun ouders. Ze passen zich enkel in het systeem in als ze b.v. een partijlidkaart nodig hebben voor hun carrière.

Als er al een 'groot verhaal' is dat nog enigszins doorwerkt in hun leven - vooral bij Sokolov dan - dan is dat de joodse traditie. Sokolov bezoekt o.m. na de dood van zijn moeder de synagoge en wanneer hij op het punt staat de moord te plegen overweegt hij een gebedsdoek, een hoed en een gebedenboek te kopen. Verder verdiept hij zich in Joodse mystiek: *'Hij was een kind van geheime joden, maar hij voelde de chassidische hunkering naar het Licht.'* (309)

De moraal die hij aanhoudt, zetelt bovendien in de joods-christelijke traditie. Maar het is precies het vasthouden aan die moraal die hem bijna belet om te overleven. Maar ook Lev heeft zich laten besnijden, zij het dan door een Islamiet. Ook hij zegt op p. 202: *'Ik ben misschien toch joodser dan ikzelf dacht.'*

Ik zei het al, die joodse traditie werkt door, wat niet wil zeggen dat zij in het leven van Sokolov en zeker niet in dat van Lev centraal staat. Ze pikken er naar eigen goeddunken of aanvoelen elementen uit en gebruiken hun joodse afkomst als het hun goed uitkomt: om uit de Sovjetunie te vluchten b.v. Zolang ze in de Sovjetunie zijn, houden ze hun afkomst verborgen en schamen ze zich ervoor.

Heeft Sokolov niet echt een ideologie als het marxisme nodig om de chaos in zijn leven te bedwingen, hij is wel voortdurend op zoek naar regels, naar wetmatigheid, zowel in de natuur (d.i. een van de drijfveren waarom hij aan wetenschap doet) en in zijn leven. In zijn leven probeert Sokolov die houvast te vinden in zijn moralisme, zijn principes, zijn rechtlijnigheid. De passages waarin dat moralisme aan de orde komt, zijn veelvuldig in het boek te vinden, vaak in contrast met het amorele pragmatisme van Lev. Sokolovs moraal lijkt hem echter meer kommer en kwel te bezorgen dan dat die orde op zaken brengt en een houvast geeft in zijn leven. Op p. 267 wordt die moraal trouwens herleid tot een 'oceaan van angst'. *'Eerlijkheid was geen natuurlijke*

innerlijke eigenschap van hem, nee, hij was eerlijk omdat het duidelijkheid verschaft in een onduidelijke wereld.'

Langzaam en stap voor stap geeft Sokolov overigens zijn rechtlijnigheid op. Hij evolueert langzaam in de richting van Lev, tot op het laatste moment blijft hij bezwaren maken tegen diens manier van denken: als Lev hem wil betalen voor de moord op Koeznadze dan reageert Sokolov erg beledigd. Hij doet het (de man vermoorden) in naam van de vriendschap. Toch is het net op dat moment dat de laatste fase van de evolutie naar het amorele pragmatisme van Lev wordt ingezet. Ook voor Sokolov wordt overleven en dan nog liefst op een comfortabele manier belangrijker dan zijn principes. Sokolov is zijn spiegelbeeld geworden. De handschoenen, symbolen van de rechtlijnigheid van Sokolov, belanden even later in het water.

Tussen haakjes: de versmelting van Sokolov met Lev wordt al eerder in het verhaal mooi aangekondigd door het feit dat de robotfoto die van de moordenaar wordt gemaakt, elementen bevat van het hoofd van Lev én dat van Sokolov.

Lev aanvaardt geen enkel vast waardensysteem. Bij hem vinden we duidelijk het postmoderne ongelooft in vaststaande codes en sluitende systemen terug. Hij zegt op p. 233: *'Mijn systemen vlieden, veranderen, groeien, zakken in elkaar, van alles gebeurt er met ze, maar ik beperk er mijn werkelijkheid niet mee.'*

Dit is trouwens een kernpassage in het boek die ik gebruik voor de instap van het lesverloop (zie onder).

2. De relativiteit van allesomvattende systemen om de oorsprong en de zin van het bestaan te verklaren

In DRVS zit een mengeling van verklaring voor het bestaan en de zin ervan die overigens voortdurend over elkaar heen schui-

ven en waarbij geen enkele als dé verklaring naar voren wordt geschoven. God en de joodse mystiek worden verbonden met de Big Bangtheorie en de quantummechanica. Bladzijde 79 is daarvoor relevant: *'Via chasidoeth (...) kon de mysticus (...) de kabod aanschouwen, Gods eigen vuur, Gods Big Bang. Beschreven de oude joodse mystici een vreemde herinnering aan de eerste knal? Was het mogelijk dat de quarktrio's een nagalm hadden in het denken over de oorsprong van het universum?'*

Voortdurend worden godsdienst en wetenschap met elkaar verbonden. Als Sokolov de Klaagmuur in Jeruzalem bezoekt en de biddende chassieden ziet, bedenkt hij: *'De God die dit van mensen eisten en tegelijkertijd de Planck-constante, Einsteins $E=mc^2$ en de quantum-onzekerheid geschapen had, was een curieus wezen.'*

Het voortdurend zoeken naar verklaringen voor de oorsprong en de zin van het bestaan, naar wat het leven stuurt, plan of chaos, past trouwens perfect in het denken van Sokolov. Tenminste toch in het denken van de rechtlijnige Sokolov. Van het moment dat Sokolovs evolutie in de richting van Lev goed op gang komt, deemstert dat soort overwegingen weg. Dat soort vragen schijnt hem minder en minder bezig te houden.

3. Het triviale versus het literaire

Ik heb in mijn inleiding al gewezen op de gelaagdheid van DRVS dat enerzijds neigt naar het triviale door het feit dat het als een vlot lopende thriller kan worden gelezen, en anderzijds toch literaire kwaliteiten heeft door wat er zich onder de oppervlakte bevindt o.m. aan rijkdom van thematiek. Zie overigens ook de recensies in wat volgt.

4. Intertekstualiteit

'Sokolov kende zijn klassieken', staat er op p. 21. Niet de literaire klassieken, wel wetenschappers als Newton, Einstein en Planck. Of de Winter ze ook k nt, kan ik als leek moeilijk beoordelen. Er zitten in het boek alleszins veel verwijzingen naar het gedachtengoed van die klassiekers en van wetenschappers als Heisenberg en St.-Hawking. Verder worden auteurs van boeken over het zionisme vermeld: Hess, Pinsker, Ginsberg en andere.

Het lesverloop

Het lesverloop dat ik heb uitgetekend voor het werken met DRVS, ziet er in vogelvucht uit zoals hieronder geschetst. Afhankelijk van een aantal factoren zoals o.m. de beschikbare tijd en ervaringen met eerdere boekbesprekingen selecteer ik daaruit per klas en per schooljaar. De instap doe ik sowieso elke keer.

1. Instap

- rollenspel/discussie
- recensies
- fragment

2. Groepsopdrachten

- leidraad
- satellietopdrachten
- creatieve verwerkingsopdrachten

3. Klasgesprek over o.m. persoonlijk oordeel

4. Mondelinge en schriftelijke verslagen van het groepswork + aanvulling en synthese door de leerkracht

De instap en de lijsten met de opdrachten waarvan ik gebruik maak, zijn te vinden in de bijlagen. Ik verwijs er in wat volgt naar,

indien nodig. Een volledige analyse van DRVS volgens het stramien van de *Leidraad voor het bespreken van verhalen en romans* (bijlage 2) is te vinden in de handleiding van **Melopee 6** (Plantijn, juni 1994) of is te bekomen bij de redactie van **Vonk**.

INSTAP

Ik leid DRVS in aan de hand van de instap zoals u die in bijlage 1 vindt. Met het rollenspel probeer ik een van de thema's van DRVS (ethische vraagstukken) wat korter bij de leerlingen te brengen. Het is meteen ook een wat expressievere werkvorm dan de werkvormen die verder in de instap aan bod komen. Dit rollenspel kan ook worden vervangen door of aangevuld met een discussie over 'de grenzen van de moraal', die van de leerlingen dus.

De recensies die de leerlingen vervolgens lezen, vertolken vrij contrasterende meningen over DRVS. De leerlingen werken in paren, elk neemt   n recensie voor haar/zijn rekening. Ze passen n.a.v. de opdrachten leesstrategieën toe waarmee ze al langer vertrouwd zijn, ze proberen de vaste inhoudselementen van een recensie terug te vinden in hun tekst, ze wisselen informatie uit over wat ze lezen en vergelijken de recensies met elkaar.

Ik sluit de instap af met een zeer belangrijk fragment uit DRVS: de dialoog waarin Lev Sokolov probeert te overhalen om mee te werken aan zijn nieuwe onderneming. De opdrachten leggen een verband met het rollenspel en met de recensies en lopen al wat vooruit op de groepsopdrachten die volgen.

GROEPSOPDRACHTEN

Die groepsopdrachten kunnen in drie richtingen lopen.

Een deel ervan heeft te maken met de

structurele analyse van de roman. Ik werk de laatste jaren daarvoor met de *Leidraad voor het bespreken van verhalen en romans* zoals die te vinden is in **Melopee 5 en 6** (zie bijlage 2).

De leerlingen zijn gewoon daarmee te werken. De selectie van de vragen varieer ik afhankelijk van boek tot boek. Voor de bespreking van DRVS zijn b.v. de opdrachten interessant in verband met de motieven, de symboliek, het genre/de genres waartoe DRVS behoort, de spanning, intertekstualiteit. Ik laat de leerlingen ook het beoordelingsformulier invullen en (eventueel op basis daarvan) een persoonlijk oordeel schrijven. Soms laat ik een groep leerlingen aan de hand van de beoordelingsformulieren van heel de klas een inventarisatie maken van het oordeel van alle leerlingen over het boek. Dat 'klasoordeel' vergelijken ze dan met een bundeltje recensies van DRVS die ik hen bezorg. Samen met wat ik afleid uit de individueel uitgeschreven beoordelingen en het klasgesprek (zie onder) geeft mij dit een vrij nauwkeurig beeld van hoe een boek, in dit geval DRVS, door de klas wordt ontvangen.

D.m.v. een tweede reeks opdrachten, de *satellietopdrachten* in bijlage 3, laat ik de leerlingen een aantal aspecten van de thematiek exploreren. In de bibliografie hieronder zijn een aantal informatiebronnen te vinden waarvan de leerlingen gebruik kunnen maken bij het voorbereiden van deze opdrachten. De selectie van de onderwerpen moet wel zorgvuldig gebeuren. Het heeft geen zin leerlingen die daarin niet geïnteresseerd zijn, te laten werken rond de Big Bang. Verder is het te verkiezen eerder met de kortere publikaties te werken, de artikels uit **Kultuurleven** bijvoorbeeld.

Een derde reeks groepsopdrachten zijn de *creatieve verwerkingsopdrachten* (bijlage 4).

Het is duidelijk dat de drie reeksen opdrachten onmogelijk even uitgebreid aan bod kunnen komen. Ik selecteer afhankelijk

van de tijd die ik er wil aan besteden, het 'karakter' van de klas en de wijze waarop ik eerdere boekbesprekingen heb aangepakt. Als DRVS bijvoorbeeld het laatste boek is in de rij en ik de vorige al vrij grondig aan de hand van (een selectie uit) de *Leidraad* heb behandeld, dan selecteer ik voor DRVS enkel de creatieve verwerkingsopdrachten. Of ik bied de satellietopdrachten en de creatieve verwerkingsopdrachten aan en laat de leerlingen zelf kiezen op welke manier ze rond het boek willen werken. In een ander geval kies ik voor groepswork naar keuze rond de opdrachten uit de *Leidraad* en de satellietopdrachten. Of ik laat een keuze uit de *Leidraad* in groep voorbereiden en er in de klas een verslag van brengen, aangevuld met klassikale lectuur en analyse van een zakelijke tekst over een van de thema's (zie bibliografie). Variatiemogelijkheden voldoende dus.

KLASGESPREK, VERSLAGEN EN SYNTHESE

In elk geval hou ik op het tijdstip dat de groepsopdrachten afgewerkt moeten zijn (en de leerlingen het boek dus gelezen hebben en er een tijd intensief mee bezig zijn geweest) een klasgesprek rond het boek. Ik vertrek daarvoor vanuit het persoonlijk oordeel van de leerlingen om naar aanleiding daarvan enkele structurele aspecten aan bod te laten komen. De lessen nadien volgen dan de verslagen van het groepswork en/of de presentatie van de creatieve verwerkingsopdrachten. Indien nodig zorg ik voor aanvullingen en een synthese van de analyse met behulp van de *Leidraad*. Daarbij kan ook het postmoderne karakter van het boek aan bod komen.

Tot slot

Ik schreef het hierboven al: het lesverloop zoals het werd geschetst, is te omvattend. Beschouw het als een aanbod van mogelijkheden waaruit ieder naar eigen goeddunken kan selecteren, afhankelijk van de eigen smaak en het soort klas dat men voor zich krijgt.

Ik heb in elk geval geprobeerd werkvormen op te nemen die een ruim aantal vaardigheden aan bod laten komen. Niet alleen wordt een roman gelezen en geanalyseerd, maar ook wordt er een rollenspel gespeeld, een discussie en een mondelinge presentatie gehouden, een zakelijke tekst gelezen, een recensie gelezen en vergeleken met een andere, en de leerlingen verwoorden schriftelijk en mondeling hun mening over het boek. Bovendien zijn ze geconfronteerd met een aantal interessante thema's (theorieën over het ontstaan van de aarde, Jodendom, de Midden-Oostenproblematiek, ethische problemen) die met de actualiteit en de geest van hun eigen 'post-moderne' tijdperk te maken hebben.

Wat die tijdsgeest betreft, was het voor mij overigens boeiend te constateren hoe verschillend mijn leerlingen staan tegenover de beginselvastheid van Sokolov. Kon ik, ouwe knar die ik ben, daar nog enig begrip voor opbrengen, mijn leerlingen verwierpen die zonder meer en verkozen dan toch maar het luxueuze leven van Lev, ook al was dat dan het resultaat van gesjoemel en oneerlijkheid. Is dit toevallig of kondigt zich toch stilaan een generatie-kloof(e) aan? Ik hou het voorlopig hardnekkig bij het eerste.

*Chris Cuyves (° 1956)
Herenboslaan 34
2500 Koningshooikt*

BIBLIOGRAFIE

Abicht, L.: **Humor, vrijheid en wijsheid van de joden**. Antwerpen/Baarn: Hadewych, 1992.

Abicht, L.: **De Joden van Antwerpen**. Antwerpen: Hadewych, 1993.

Aerts, D.: **De muze van het leven. Quantummechanica en de aard van de werkelijkheid**. Kapellen: Pelckmans, 1993.

Bensimon, D.: **Réligion et Etat en Israël**. Paris: L'Harmattan, 1992.

Bertens, H. & Th. D'Haen: **Het post-modernisme in de literatuur**. Amsterdam: De Arbeiderspers.

Bodifée, G. & C. Waelkens: God en de wetenschap. Samenspraak in **Kultuurleven**, 59/5 (juni 1992).

Bousset, H.: Het hoge Noorden en het diepe Zuiden. In: syllabus van de bijscholing **Postmoderne romans in de klas**. Wilrijk: UIA-CBL, 2 maart 1994.

De Dijn, H.: Postmodernismen, de vlag en de lading. Een poging tot diagnose. In: **Kultuurleven**, 58/6 (september 1991), p. 18-25.

De Wachter, F.: Een ethiek zonder principes? Denken over handelen in een postmoderne cultuur. In: **Kultuurleven**, 58/6 (september 1991), p. 34-41.

Ferguson, K.: **Stephen Hawking. De theorie van alles**. 's-Gravenhage: BZZTôH, 1992.

Grossman, D.: **Vriend of vijand. Over Joden en Arabieren in Israël**. Amsterdam/Antwerpen: Contact, 1993.

Hawking, St.: **Einsteins droom. Beschouwingen over verleden en toekomst van het heelal.** Amsterdam: Bert Bakker, 1993.

Van Dooren, P.: **Het leven. Ontstaan en toekomst van een uniek fenomeen.** Kapellen: Pelckmans, 1993. Bespreking hiervan in **Kultuurleven**, 59/6 (september 1992), p. 60-61.

Vervaeck, B.: Liegende spiegels. De hemel van Mulisch en de ruimte van Winter. In: **Dietsche Warande en Belfort**, 138/2 (april 1993).

Witters, J.: Is de maan er ook als niemand kijkt? Een verhaal over quantumlogica. In: **Kultuurleven**, 58/1 (januari 1991), p. 48-55.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: Instap (werkbladen voor de leerlingen)

LEON DE WINTER: DE RUIMTE VAN SOKOLOV, AMSTERDAM: DE BEZIGE BIJ, 1992.

0. Vooraf

1. Rollenspel

Bereid één van volgende rollenspelopgaven voor. Speel de situatie daarna. Als je een discussie over de situaties verkiest, kan dat natuurlijk ook.

- A. Je bent als student op kot in een échte universiteitsstad. Je vriend komt je ophalen om naar een toneelvoorstelling te gaan. Je bent eigenlijk wat laat. Je vriend probeert je met allerlei argumenten te overhalen om de fiets die wat verloren tegen een gevel staat te 'lenen' zodat je toch nog op tijd kan zijn. Eens de voorstelling begonnen is, laat men immers niemand meer binnen. En de kaarten zijn al betaald.
- B. Je bent student. Je krijgt van je ouders een 'toelage', ruim voldoende om je onkosten te dekken maar je komt natuurlijk altijd wat tekort. Je vriend zegt dat je wel gek bent om de levensmiddelen die je nodig hebt allemaal te kopen. Er bestaan toch andere methoden om daar aan te geraken, winkeldiefstal bijvoorbeeld. Hij probeert je te overhalen.

2. Recensies lezen en vergelijken

2.1. Opdrachten

Verdeel de klas in paren. Elke leerling leest een van de twee onderstaande recensies en beantwoordt voor haar/zijn recensie volgende vragen. De resultaten worden per paar uitgewisseld.

1. Probeer zonder de tekst in zijn geheel te lezen zo snel mogelijk een idee te krijgen van hoe de auteur over het boek denkt. Lees een halve minuut en wissel onmiddellijk je bevindingen uit met je medeleerling.
2. De inhoud van een recensie kan je categoriseren met behulp van volgende termen:
 - beschrijving (inhoud, auteur, uitgeverij, ...);
 - interpretatie;
 - evaluatie.

Duid in jouw recensie aan waar welke categorie terug te vinden is. Je zal merken dat soms een vermenging van categorieën gebeurt, d.w.z. dat de auteur op die plaats bijvoorbeeld beschrijving en evaluatie met elkaar vermengt.

3. Ga nu inhoudelijk dieper op de verschillende elementen in en vergelijk met je medeleerling. Volgende vragen helpen je daarbij:
 - Welke verhaalelementen bevat de beschrijving? Zijn er verhaalelementen die in de ene recensie wel, in de andere niet aan bod komen?
 - Voor welke verhaalelementen wordt in jouw recensie een interpretatie gegeven? Verschillen de interpretaties van de recensenten? Voor welke verhaalelementen? Waarin precies? Waarin verschillen de recensies in de aanduiding van het thema?
 - Welke aspecten worden in je recensie positief geëvalueerd, welke negatief? Hoe verschillen de recensies daarin? Vergelijk het eindoordeel van beide recensenten?
4. Zou je op basis van de lectuur van jouw recensie het boek **De ruimte van Sokolov** lezen? Waarom? Waarom niet? Vergelijk met je medeleerling.

2.2. Twee recensies

LKK / 93

NRC HANDELSBLAD
20-nov-199204.93.01.070.01.3 /01
Zonder/MulderWINTER, LEON DE
De ruimte van Sokolov

Zonder gewicht op weg naar de sterren

Leon de Winter: De ruimte van
Sokolov. Uitg. De Bezige Bij, 411
blz. Prijs f 34,50.

Vaart en engagement in thriller Leon de Winter

Met Leon de Winter is iets vreemds aan de hand. Zijn nieuwe roman wordt in Ster-spotjes op de televisie aangeprezen alsof het een nuts is of graanjenever. En in een interview met *HP/De Tijd* heeft hij verklaard dat hij tegenwoordig alleen nog maar 'doet in leesplezier'. Maar toch is *De ruimte van Sokolov* een opvallend goed boek dat een ereplaats verdient in de Nederlandse literatuur. Het is met veel vaart geschreven, het getuigt van een sterk engagement, het is actueel, heeft een internationale reikwijdte, gaat over de nieuwste technische ontwikkelingen, over ethische kwesties, over politiek, en wijkt af van alles wat er verder in de Nederlandse letteren op de markt komt.

In *HP/De Tijd* van twee weken geleden liet De Winter onomwonden weten dat hij zichzelf ziet als een 'producent'. Hij produceert 'lekker leesbare boeken'. „Alles wat (in mijn werk) ruikt naar prentie en de verliteratoering", zegt hij, „wil ik wegsnijden, het moet zo transparant mogelijk zijn."

Welnu, *De ruimte van Sokolov* heeft niets transparants. Het boek is opgezet als een thriller. In de eerste zin van de eerste bladzijde wordt een man vermoord, en op de vierhonderd bladzijden die volgen wordt — onder andere — uitgezocht wie de dader is en wat zijn motief kan zijn. Een van de weinige getuigen is een straatveger die denkt dat hij de dader misschien kent. Maar hij kan zich vergissen. Ook de lezer houdt tot vlak voor het eind, of nog langer, zijn twijfels over de ware toedracht.

Het lijkt op de eerste bladzijde is niet de enige dode in het boek. Ook later komen mensen onder ongebruikelijke omstandigheden om het leven. Er wordt een ongeluk met een bemand Russisch ruimteschip beschreven, waarbij

onduidelijk is of er sabotage in het spel is. Ten slotte worden er tegen het einde van het boek nog een paar mensen met grof geweld gedood. Wie daarvan de dader is, is op dat moment al lang niet interessant meer. Het boek gaat dan over iets heel anders. Hoe houdt iemand zich staande in een maatschappij waar het kapitalisme zich in al zijn hevigheid laat zien? Hebben daders in zo'n maatschappij het recht te doen wat ze doen?

De vragen die De Winter in zijn 'lekkere leesboek' stelt, zijn onder andere: mag je iemand doden die probeert jou te doden, uit zelfverdediging? Mag je iemand uit wraak doden? Mag je iemand doden die je toekomst wil vernietigen? En ten slotte: mag je iemand doden van wie je alleen maar hebt gehoord dat hij de toekomst van iemand anders wil vernietigen?

Het interessante van de roman is dat de dilemma's waar de hoofdpersonen voor staan, reflecties zijn van de politiek van het land waarin ze terecht zijn gekomen. *De ruimte van Sokolov* speelt zich af in Israël, aan de vooravond van de Golfoorlog. Israël staat, zoals wel vaker in de naoorlogse periode, voor de keus. Moet het land zijn eigen ethiek volgen, of zich voegen naar de richtlijnen van de internationale gemeenschap? Mag er worden gedood uit zelfverdediging? Of ook uit wraak? En wat, als er vijanden uit voorzorg moeten worden gedood, omdat ze in de toekomst de vrede zouden kunnen bedreigen?

De Winter heeft de twee niveaus waarop dit soort vragen voorkomen op een ingenieuze manier met elkaar verweven. De hoofdpersonen uit de roman zijn twee Israëli's die behoren tot de groep nieuwe emigranten uit het vroegere oostblok, de *oljem chadasjiem*. Ze kennen elkaar nog van vroeger. Ze hebben samen in Moskou op

school gezeten. Daarmee hebben ze samen carrière gemaakt in de ruimtevaart. In het van de buitenwereld afgesloten ruimtevaartcentrum van Kaliningrad hebben ze samen aan de ontwikkeling van een nieuwe raket gewerkt. Nadat ze elkaar acht jaar lang uit het oog hebben verloren gezien hebben, zien ze elkaar terug in Tel Aviv.

In begaafdheid doen ze niet voor elkaar onder. Maar wat hun karakter betreft, zijn ze zo ongeveer elkaars tegendeel. Alles wat de ene mist, lijkt de andere te hebben. Het is een van de redenen waarom ze elkaar steeds weer opzoeken. Zonder elkaar zijn ze weinig waard, maar samen zijn ze sterk. De tegenstelling tussen de twee strekt zich uit tot het gebied van de moraal. De ene man heeft niet al te veel scrupules. Hij is een Don Juan, een sjacheraar, een 'regelaar', een koopman in de ruimste zin van het woord die er van overtuigd is dat je het in dit leven niet al te nauw met de regels moet nemen. Hij wil de grenzen van het menselijk gedrag verkennen, zoals hij destijds ook de ruimte heeft verkend.

De andere man heeft een heel sterk geweten, en hij lijdt daar onder. Hij is bang fouten te maken. Aan het begin van het boek is hij ernstig aan de drank. De ruimte waar de titel van het boek naar verwijst, is niet alleen de ruimte waar deze Sokolov zijn raketten naar toe stuurt, het is ook de totale dronkenschap waarin hij sinds zijn komst naar Israël verkeert. Zonder gewicht, zo schrijft De Winter, is hij dagelijks op weg naar de sterren.

Ik zal niet verklappen hoe het verhaal zich ontwikkelt. Ik wil alleen zeggen dat De Winter in een aantal dialogen onderzoekt of er tussen de twee uitersten die zijn personages representeren een tussen-

LKK / 93

NRC HANDELSBLAD
20-nov-199204.93.01.070.02.3 /02
Zoeder/Mulder

weg mogelijk is. Hij laat zien waar handigheid en opportunisme overgaan in misdadigheid, en waar, aan de andere kant, een sterke gewetensfunctie overgaat in braafheid en angst.

Een van de sleutelscènes is een gesprek over de absolute ethiek van de ethiek. De sjacheraar gaat er van uit dat er geen absolute ethiek is, en dat je in elke situatie nieuwe normen moet ontwikkelen. In de Sovjet-Unie, waar beide mannen lid waren van de communistische partij, golden andere normen dan later in het GOS, terwijl in Israël weer andere normen gelden. De andere man probeert daarentegen te blijven leven met de regels waarmee hij is groot geworden.

Zo is het ook met de politiek van Israël: „Elke seconde wordt het bestaan van dit land ter discussie gesteld!” zegt iemand tegen de bange man. „Het is niet zoiets als Frankrijk dat er al eeuwen is en er nog eeuwen zal zijn, nee elke dag moeten wij het rechtvaardigen. En verdedigen.”

In *De ruimte van Sokolov* beschrijft Leon de Winter Israël als een superkapitalistisch land met mafia-achtige trekken. En hij lijkt zich af te vragen of je in een dergelijke omgeving niet gedwongen wordt om mafia-gedrag te vertonen.

Het is jammer dat een serieus boek als *De ruimte van Sokolov* op zo'n ordinaire manier aan de man wordt gebracht. Het is een verkooptechniek die vloekt bij de inhoud en die potentiële lezers kan afschrikken. Probeer De Winter in deze literaire herfst krampachtig een eigen reclame-ethiek te ontwikkelen? Of is hij alleen maar bang? Bang voor kritiek?

REINJAN MULDER

WINTER, LEON DE
De ruimte van Sokolov

Leon de Winter foto Gerrit Serne & partner

LKK / 93

VRIJ NEDERLAND
19-dec-1992

05.93.02.059.01.1 /01

Bisinter /Boutcher

WINTER, LEON DE
De ruimte van Sokolov

Ruimte die in de lucht hangt

CAREL PEETERS ■ De nieuwe roman van Leon de Winter is verteerbaarder dan zijn vorige 'SuperTex', maar nog steeds maken de gewichtige thema's een tweedehands indruk en is zijn stijl even vaardig als glad.

Voor de vierde keer (na *Kaplan*, *Hoffmans honger* en *SuperTex*) heeft Leon de Winter een roman geschreven waar ik op grond van de tekst op de achterkant benieuwd naar was. Het belooft immers een 'adembenemende' roman over vriendschap en de grenzen van de moraal te zijn. En voor de vierde keer kom ik bedrogen uit. Het is vreemd met De Winter: ik ken geen andere schrijver die het zo graag over gewichtige thema's wil hebben, terwijl uit de uitwerking zonnikaar blijkt dat het allemaal geleende thematiek is, geleend of van horen zeggen. Al die gewichtige thema's (schuld, schaamte, oorlog, jodendom) zweven door de lucht en De Winter haalt ze naar zich toe met de intuïtie van iemand die er wel wat mee kan. Het is fascinerend om te zien hoe iemand over moraal en vriendschap kan schrijven zonder dat je erin gaat geloven. Ik denk dat het hem wel interesseert, maar op een commerciële, afgeleide manier, als middel, niet als doel. Het is allemaal bedacht, het ligt niet in hem klaar als iets van hemzelf. Het is bijna geen schrijven meer, maar bezig zijn met typen. In het taalgebruik van De Winter moet de verklaring te vinden zijn voor deze eigenaardige discrepantie tussen thematische hoogvliegerij en de afwezigheid van betrokkenheid. Wat De Winter schrijft komt ongegründ uit zijn eigen brein, maar dat neemt genoeg met de oppervlakte en is gericht op makkelijk effect. Hij drukt zich bij voorkeur uit in actieve bewoordingen ('Sokolov had een heile fles achter de kiezen'), er zit geen raffinement meer in zijn taalgebruik, het is allemaal even gladjes, hol, pompeus, plat, branietachtig en sentimenteel. De Winter voelt zich veel te lekker bij het typen. Door zijn behoefte aan snelheid scheert hij over alle subtitelen heen en kan hij zinnen schrijven als: 'Het was de eerste keer dat een vrouw hem haar liefde gaf.' Goh, de eerste keer, denk je, dat is wel een hele gebeurtenis. Of: 'Net als alle andere meisjes in de klas aanbad ze Lev', een zin uit een jeugdboek. Dat weten we dan. De Winter schrijft alles opdat we het maar

weten, dan kan hij verder. Wanneer er een nieuw personage optreedt krijgen we hem in één keer ten voeten uit getekend, zodat je het meteen weer vergeet, zoveel kan je niet onthouden. Erfelijke eigenschappen worden steevast zonder twiifel vastgesteld: 'Zijn lichaamslangte had Sasja van zijn moeders vader', 'De liefde voor het boek had hij van hem (zijn grootvader - CP) geërfd'. Typeringen komen uit de losse pols en moeten in één keer afdoende zijn: Sokolovs moeder is 'romantisch en dromerig'. Klaar. De Winter doet geen enkele poging iets uit het verleden van zijn personages op een afwisselende manier te vertellen: het is steeds het dilettantistische: hij had dit of dat gedaan, hij was roen en roen. De psychologie in *De ruimte van Sokolov* is er een van de koude grond: je hebt een goede en een kwade en die gaan in de loop van de roman door elkaar heen lopen.

De goede en de kwade zijn in *De ruimte van Sokolov* Sasja Sokolov en Lev Lezjawa, twee sinds hun jeugd bevriende ruimtevaarderskinderen uit Rusland die elkaar eind 1990 na vijf jaar weer in Israël treffen. Sokolov is degene met de scrupules en de morele bezwaren ('Jij bent zo gruwelijk brutaal'), Lev is de diabolische die voor niets terugdeinst. Een vast gegeven is bij De Winter inmiddels dat iemand aan lager wal is geraakt door onduidelijk schuldgevoel, schaamte en drankgebruik. Dat is hier Sokolov.

In het begin van de roman ziet Sokolov, die in Tel Aviv straatveger is omdat hij geen baan op zijn eigen niveau kan krijgen, op straat een moord plegen. De dader ziet op zijn beurt dat hij het gezien heeft en is van plan ook hem de kogel te geven. Wanneer hij voor Sokolov staat zegt die in het Russisch tegen de moordenaar dat hij niets gezien heeft, en de moordenaar laat hem gaan. Door zijn stevige drankgebruik weet Sokolov niet zeker of hij het goed gezien heeft: was dat niet zijn gezworen vriend Lev Lezjawa die hij vijf jaar geleden voor het laatzet heeft gezien in Rusland, na de rampzalige afloop van de lancering van de *Oktjabr*, waarvan Lev de leiding had?

Sokolov begint vanaf de dag van de moord zo zwaar te drinken dat hij in een delirium raakt. Na een hem onbekend aantal dagen komt hij tot bewustzijn en dan zit zijn vriend Lev bij zijn bed. De wonderen zijn de wereld niet uit. Deze Lev heeft goed geboerd en haalt Sokolov uit de gribus waar hij zijn dagen sloet. Van de ene dag op de andere is hij weer Dr. Sokolov in een net pak, betaald door zijn vriend, die in zaken

is die niet helemaal door de wet worden gedekt. Sokolov strijdt wel tegen, maar hij heeft zijn vriend altijd bewonderd om alles wat hij zelf niet durfde. Hij krijgt van Lev een huis, een porge chauffeur annex secretaris, geld en een compagnonchap aangeboden in een nieuw op te richten fabriek. Hij ontmoet een vrouw die wel met hem wil trouwen, maar dan moet hij zich eerst laten bevruchten. Zij komt ook uit Rusland en wil in Israël nog zuiverder in de joodse leer zijn dan de Israëli's zelf. Zij is een van die typische personages bij De Winter die alles willen, omdat ze altijd bang zijn dat het ze van de ene dag op de andere ontnomen kan worden. 'Na dat leven in Kiëv, na de ellende van Tsjernobyl, wil ik gewoon, meedraaien in de kermis van de Westerse consumptie,' zegt deze Tanja. Wanneer Sokolov voor de besnijdenis (hij is drieënveertig) in het ziekenhuis ligt, komt Lev met een probleem: er moet iemand vermoord worden die zijn zaakjes in de war wil schoppen, en hij, Sasja, moet het doen. Bij de uitvoering van het karwei (na eerst weer tegengestribeld te hebben) ooplopt Sokolov zich definitief tot het evenbeeld van Lev.

De Winter kan dit allemaal wel bedenken, maar maakt het ook enige indruk? Nee. Je leest het met een aandacht die zich niet laat vangen. Je gelooft er niet in omdat het te abstract en te schematisch is. De verhouding tussen Sasja en Lev is een vastgelegde, mechanische. Maar soms lukt het De Winter toch die vriendschap in fragmenten (die in hun jeugd in Rusland spelen) een diabolische spanning te geven. Zoals het hem soms ook lukt om je tegen wil en dank mee te slepen. Dat komt door zijn enige nog resterende literaire vermoeden: zijn manier om het verhaal voortdurend af te breken, zodat je steeds met een onaf fragment blijft zitten waarvan je wilt weten hoe het verder gaat. Dat stuw de roman voort. Op een gegeven moment wordt verteld dat Sokolov na de ramp met de *Oktjabr* wordt ondervraagd door een KGB-kolonel. Met die mededeling eindigt hoofdstuk 8 op pagina 116. Pas in hoofdstuk 12 en vijftig pagina's verder krijgen we die ondervraging te lezen. Het heet en weer van beden en verleden, en het strategisch onderbreken van het verhaal is het enige overtuigende literaire middel in *De ruimte van Sokolov*. De gebeurtenissen in Tel Aviv worden onderbroken door herinneringen aan wat zich in Rusland heeft afgespeeld: in hun jeugd, bij het ruimtevaartcentrum, bij Sokolovs moeder, met zijn vrouw Irina en zijn dochter Natassja. De Winter is ook handig (in een niet-negatieve zin) in het beschrijven van situaties, gesprekken en dialogen. Die verlopen altijd gesmeerd. Het is nooit subtiel, maar wel adequaat. Maar zodra hij dan weer pro-

LJK / 93

VRIJ NEDERLAND
19-dec-1992

05.93.02.059.02.1 /02

Prinses/Pooters

beert enige diepgang aan het verhaal te geven is het alsof je de zetsukken binnengebracht ziet worden.

Waar slaat bijvoorbeeld 'de ruimte van Sokolov' uit de titel op? Sokolovs belangstelling reikt verder dan de ruimtevaart, hij is ook gegrepen door de eigenaardigheden van het heelal, die hij bovendien graag verbindt met de geneemde kennis van de joodse kabbala, de relativiteitstheorie en vreemde paradoxen als die van Schrödingers kat. Of hij deze verbanden aanbrengt met zijn door drank benevelde geest, of dat ze echt in zijn hoofd zitten, is niet helemaal duidelijk. Maar wel is zeker dat zijn moraal verdwijnt zodra hij de implicaties tot zich door laat dringen van wat de kosmos heeft te vertellen. Hij verliest dan het gevoel voor realiteit (en stort in de relativiteit van tijd en ruimte) en wordt onzeker over zijn drijfveren. Zo vraagt hij zich af of zijn drijfveer bij de bouw van de Oktjahr niet was ingegeven door zijn drang om een raket te bouwen die hem bij God, de 'Hemelse Gokverstaafde', zou brengen.

Met dit verband tussen ruimtevaart, de laatste ontdekkingen van Stephen Hawking over de kosmos, de God van de oerknal en de kabbala wordt gesuggereerd dat er verband is tussen de krachten in de kosmos en die in de wereld van de mensen ('Wreedheid

was een menselijke notie, maar hij had vastgesteld dat het ook in de natuurwetenschappen voorkwam'). Vandaar dat hij tot de conclusie komt dat de wereld een gevecht is tussen licht en donker, goed en kwaad. Vandaar dat Sokolov daar zijn steentje aan bijdraagt door het verraad van Lev te beantwoorden met gelijke munt. Het is loos gespeculeerd dat ver afstaat van de amusante draai die Harry Mulisch eraan geeft in *De ontdekking van de hemel*.

Alles hangt bij De Winter in de lucht: zijn stijl, zijn thematiek en zijn motieven. Net als zijn personage Lev wil hij ver gaan, en dat betekent in de praktijk: verder weg van een geloofwaardig schrijverschap. Het enige wat hij over heeft is het vermogen om vaardig te schrijven, waardoor er wel eens aardige fragmenten ontstaan, waardoor *De ruimte van Sokolov* verteerbaarder is dan *SuperTex*. Voor de rest zweeft De Winter in de ruimte.

LJK

WINTER, LEON DE
De ruimte van Sokolov

Leon de Winter

DE RUIMTE VAN SOKOLOV
door Leon de Winter
Uitgever De Bezige Bij, 411 p., f 24,50

3. De ruimte van Sokolov: een fragment

(fragment: p. 228-235 en eventueel p. 368-369)

Lees onderstaand fragment uit **De ruimte van Sokolov** en beantwoord onderstaande vragen:

1. Zie je een verband tussen het rollenspel dat je eerder opvoerde of de discussie die je had en dit fragment? Hoe?
2. Zoek verbanden tussen de recensies en dit fragment. Welke gegevens uit de recensies (b.v. in verband met interpretatie van verhaalelementen, thematiek, korte inhoud, typering van de personages, ...) kan je in verband brengen met dit fragment? Toets ook het oordeel van de recensenten aan dit fragment: kan je (een van) hen gelijk geven wat zijn oordeel van een of ander aspect betreft? Besef wel dat jouw oordeel voorlopig maar gebaseerd is op de lectuur van dit korte fragment.
3. Typeer beide personages en hun visie op de wereld. Illustreer je karakterisering met tekstbewijzen. Hoe is hun verhouding tot elkaar?
4. Hoe situeert De Winter zijn verhaal in tijd en ruimte?
5. Haal de argumenten waarmee Lev Sokolov wil overtuigen uit het fragment en zet ze onder elkaar. Beoordeel ze, m.a.w. ben je het met die argumenten eens of niet?
6. Naar welke van de twee personages gaat je sympathie? Waarom

BIJLAGE 2: Leidraad voor het bespreken van verhalen en romans

De leidraad voor het bespreken van verhalen en romans is te vinden in **Melopee 5 en 6** (Antwerpen: Plantijn). Aan de hand van vragen worden de volgende onderdelen behandeld:

- A. Evaluatieformulier en persoonlijk oordeel
- B. Boekbeschrijving
- C. Het verhaal
- D. Structuur
- E. Personages
- F. Vertelperspectief
- G. Plaats en ruimte
- H. Stijl
- I. Varia

BIJLAGE 3: Satellietopdrachten

Zoek in groep informatie op over de volgende onderwerpen en rapporteer over je lectuur in je klas:

- de geschiedenis van Israël, de verhouding met de Palestijnen, het vredesakkoord van 1993 en de recente ontwikkelingen;
- het Jodendom;
- Midden-Oosten, Golfoorlog;
- de ontwikkelingen in de Sovjetunie sinds 1990: perestrojka, glasnost;
- alcoholisme;
- quantummechanica;
- Stephen Hawking, Heisenberg, Planck;
- de Big Bang, het ontstaan van het heelal;
- Einstein;
- chaos in de wetenschap;
- postmodernisme.

BIJLAGE 4: Creatieve verwerkingsopdrachten

1. Hou een debat tussen Lev en Sokolov waarin ze beiden hun daden en hun levensvisie verdedigen. Baseer je argumenten zoveel mogelijk op het verhaal.
2. Stel: Sokolov wordt uiteindelijk beschuldigd van de moord op Koeznadze en Lev. Hij moet zich verdedigen in de rechtszaak. Speel het proces.
3. Verander het einde van het verhaal in die zin dat Sokolov Lev opwacht als hij uit het appartement komt (p. 393). Speel de confrontatie en het vervolg erop.
4. Hou een interview met Sokolov die over zijn leven als immigrant in Israël vertelt. Het tijdstip: vijf jaar na de moord op Lev (einde van het verhaal). Vul die vijf ontbrekende jaren zelf aan met gegevens.
5. Kies een passage uit het verhaal en speel die.
6. Verzin de samenvatting van een ander verhaal dat over exact dezelfde thematiek gaat. Geef de motieven, het grondmotief gestalte in een totaal ander verhaal. Misschien vind je wel verstelstof/inspiratie in een of ander kranteartikel.

VON-LEDENSERVICE

*De uitvoerige analyse die Chris Cuyves van **De ruimte van Sokolov** heeft gemaakt volgens het stramien van de Leidraad voor het bespreken van verhalen en romans, verschijnt in **Melopee 6** (Plantijn, juni 1994). VON-leden kunnen deze analyse ook aanvragen bij de redactie van **Vonk**. Eenvoudig, door een briefje van 100 frank (voor kopieer- en portkosten) te sturen naar:*

Veerle Geudens, Schoonbroek 16, 2180 Ekeren.